

نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر

انسجام ملی جمهوری اسلامی ایران

(از صفحه 75 تا 105)

دکتر احمد ساعی*

حامد عمویی**

تاریخ دریافت: 93/8/25

تاریخ پذیرش: 93/9/30

چکیده

سرمایه اجتماعی که با کارکرد خود تعریف می‌شود و اعتماد مهم‌ترین مساله در آن است، با استفاده از نهادها می‌تواند افزایش یابد. در این میان، نهادهایی که توانایی ایجاد هویت‌های مشترک را دارند، دارای اهمیت بسیار هستند. از جمله این نهادها، نهادهای آموزشی به ویژه نهادهای آموزش عالی هستند. دانشگاه آزاد اسلامی، به عنوان یک نهاد آموزشی، پژوهشی و پرورشی، که بیش از سه دهه در ایران فعال است، از جمله نهادهایی است که می‌تواند سرمایه اجتماعی را افزایش دهد. از سوی دیگر در روند توسعه، کشورها، از نظم سنتی به نظم مدرن گذار می‌کنند و به این واسطه انسجام ملی آنها دچار چالش می‌شود، ایران نیز به عنوان کشوری در حال گذار و با تعداد اقوام زیاد، دچار این مشکل است. لذا هدف اصلی این پژوهش آن است که دریابد آیا توسعه سرمایه اجتماعی توسط نهاد دانشگاه آزاد اسلامی می‌تواند موجب افزایش انسجام ملی در ایران شود. روش انجام این پژوهش، تحلیلی- توصیفی و پیمایشی است و نتیجه کلی آن این است که این نهاد توانسته با توسعه سرمایه اجتماعی موجب افزایش انسجام ملی در ایران بین سال‌های 1380 تا 1393 شود.

واژگان کلیدی: توسعه، سرمایه اجتماعی، انسجام و همبستگی ملی، دانشگاه آزاد اسلامی، هویت مشترک، هنجارهای مشترک، نهادها و شبکه‌ها.

* دانشیار علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات

** دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی علوم و تحقیقات hamedamo2000@gmail.com

مقدمه

کلمه «سرمایه» در سرمایه اجتماعی دال بر این است که این سرمایه همانند سرمایه اقتصادی، می‌تواند ایجاد قدرت نماید و واژه «اجتماعی» نشان می‌دهد که این مفهوم، دارای جمعی است. کنش سرمایه اجتماعی به افزایش اعتماد، انسجام، توسعه سیاسی، امنیت ملی و... رهنمون می‌گردد. سرمایه اجتماعی نهادی یکی از مهمترین انواع این سرمایه است و نهادهایی همچون نهادهای آموزشی که به واسطه مقررات رسمی اعتمادساز و هویت‌ساز هستند، توانایی افزایش آن را دارند. از سوی دیگر در کشورهای در حال توسعه، مساله توسعه موجب گذار از صورت‌بندی سنتی به صورت‌بندی مدرن شده و این روند موجب کاهش سطح انسجام (همبستگی) اجتماعی و ملی می‌شود. در این مورد نیز نهادهایی با کارکرد ایجاد هویت مشترک میان اقوام یک کشور توانایی آن را دارند که سطح انسجام ملی را افزایش دهند. ایران نیز به عنوان کشوری در حال توسعه، از این امر مبرا نیست. حال بررسی یکی از نهادهای آموزشی فعال در ایران به نام دانشگاه آزاد اسلامی که بیش از سه دهه، در حال فعالیت است و در بیشتر شهرهای ایران دارای واحد است به طوری که تعداد زیادی دانشجوی، کارمند و استاد را در خود جذب نموده است، می‌تواند تاثیر نهادهای آموزشی را بر سرمایه اجتماعی، به واسطه قابلیت اعتمادسازی و ایجاد انسجام ملی، به واسطه قابلیت هویت‌سازی، مورد آزمون قرار دهد. به ویژه اینکه این نهاد دارای مقررات رسمی و آموزش‌های هویت‌ساز اسلامی است، دانشجویان، کارمندان و استادان آن از اقوام و مذاهب و شهرهای مختلف ایران می‌باشند که این امر می‌تواند باعث نزدیکی این اقوام به یکدیگر و افزایش حس اعتماد میان آنها با ایجاد هنجارهای مشترک شود. به این لحاظ پرسش اصلی مقاله این است که «دانشگاه آزاد اسلامی چه تأثیری بر توسعه سرمایه اجتماعی و از طریق آن بر انسجام ملی ایران داشته است؟ فرضیه نیز چنین است که «ساختارها و کارکردهای آموزشی، پژوهشی و پرورشی دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یک نهاد اعتمادساز باعث افزایش سرمایه اجتماعی شده و این سرمایه به واسطه ساختار پراکنده این دانشگاه در کل کشور موجب افزایش انسجام ملی از طریق ایجاد

هویت مشترک میان اعضای فراوان آن شده است.» روش پژوهش مقاله، توصیفی-تحلیلی و پیمایشی که هر دو توسط داده‌های آماری تقویت می‌شود.

مبانی نظری

الف. سرمایه اجتماعی

از نظر جیمز کلمن،¹ سرمایه اجتماعی² که بر مبنای کارکرد آن تعریف می‌شود، مجموعه‌ای از ذات‌های³ گوناگون است که دو عنصر مشترک دارند: اولاً همه آنها متشکل بر جنبه‌ای از ساختارهای اجتماعی‌اند، ثانیاً برخی کنش‌های خاص کنشگران را در داخل محدوده ساختار تسهیل می‌کنند» (کلمن، 1384: 49). به نظر رابرت پاتنام⁴ سرمایه اجتماعی جنبه‌ای از سازمان اجتماعی است که شامل شبکه‌ها، هنجارها، پیوندها و اعتماد اجتماعی است و همکاری برای منافع متقابل را تسهیل می‌کند. سرمایه اجتماعی کنش جمعی نیست؛ بلکه هنجارها و ضمانت‌های اعتماد و عمل متقابل در بین شبکه‌های اجتماعی است که مشکلات غیرقابل حل کنش اجتماعی را حل می‌کند» (Vimpani, 2000: 44).

از نظر کلمن، عواملی مسبب سرمایه اجتماعی عبارتند از: اول، درخواست کمک افراد از یکدیگر که مقدار سرمایه اجتماعی را بیشتر خواهد کرد. دوم، ایدئولوژی، اعتقاداتی مانند لزوم کمک به یکدیگر، برای نمونه اعتقادات مذهبی که بر ضرورت کمک به دیگران تأکید دارند. سوم، اطلاعات، که جزء ذاتی روابط اجتماعی است و اطلاعاتی که از طریق این روابط حاصل می‌شود، کنش را تسهیل می‌کند. چهارم، هنجارهایی مبنی بر اینکه فرد باید منافع شخصی را رها کرده و به سود جمع عمل کند.» (فوکویاما، 1379: 476-474). از نظر پاتنام عناصر سرمایه اجتماعی عبارتند از: شبکه‌ها، شبکه‌های رسمی و غیررسمی ارتباطات و مبادلات. «شبکه نیز به گروهی از افراد اطلاق می‌شود که از طریق پیوندها، وابستگی‌ها و وفاداری‌ها با یکدیگر در ارتباط می‌باشند.» (Denoeux, 1993: 3) برای سنجش میزان

1 - James Coleman

2 - Social Capital

3 - Entity

4 - Robert Putnam

سرمایه اجتماعی هر چه اندازه شبکه بزرگتر، تراکم آن بیشتر و سلسله مراتب موجود در آن کمتر باشد، میزان سرمایه رو به فزونی می باشد (Burt, 1997: 42). دوم، هنجارهای معامله متقابل، که مهم‌ترین سودمندی آن‌ها تقویت اعتماد، کاهش هزینه معاملات و تسهیل همکاری است. هنجارها به شرط آنکه پایدار باشند، کار تعدیل اجتماعی را نیز انجام می دهند. به طوری که «اگر یک تغییر، کارکرد نظام را مختل سازد، «سازوکارهایی تعدیل کننده نظام، این تغییر را تعدیل و تعادل نظام را دوباره برقرار می سازند» (Almond, 1965: 185) و سوم، اعتماد اجتماعی.

کلمن و پاتنام با تاکید بر محور اعتماد پای نهادها را که به عنوان ساختار عمل می کنند به نظریه سرمایه اجتماعی می کشانند و «تکیه بر نهادها راهی برای غلبه بر کمبود ساختاری اعتماد در همه ابعاد است» (اوفه، 240:1384). پس به واسطه وجود نهادها است که سرمایه اجتماعی همچون چسبی قدرتمند می تواند اجزای جامعه را به یکدیگر وابسته و پیوسته نماید. پس سرمایه اجتماعی، گزینه‌های رابطه‌ای است در ابعاد مختلف برای یک موضع اجتماعی در شبکه تعاملی جامعه که به هر میزانی که در جامعه ملی افزایش یابد، همبستگی ارتباطی بیشتر تامین شده و ضریب انسجام آن ارتقا می یابد» (چلبی، 38:1382).

ب. انسجام (همبستگی) ملی

انسجام¹ یا همبستگی به معنای داخل شدن افراد در یک محیط ملی - فرهنگی و تعلق نسبت به چارچوب‌ها، ساخت‌ها و شرایط اجتماعی آن محیط ملی است. از بعد محتوای وجدانی نیز انسجام به مفهوم جذب شدن در ارزش‌ها و هنجارهای ملی است» (میقانی، 109-108:1390). کارکرد انسجام، پیوند دادن افراد یک جامعه به یکدیگر بوده و این کارکرد با استفاده از ساختارهای نهادی و هنجاری موجود در نهادها برآورده می شود. «همبستگی ملی به همبستگی در میان افراد یک سرزمین مشخص گفته می شود که دارای زبان، دین، آداب و رسوم و... مشترک باشند» (جلایی پور، 79:1372) بر اساس این تعاریف، در مورد انسجام، عناصری وجود دارد که عبارتند از: توافق جمعی، هنجارهای

1 - Integration

مشترک (شامل ارزش‌ها، عرف، قانون)، هویت مشترک و نهادینه شدن هنجارها در نهادها. از نظر امیل دور کیم که درباره انسجام بحث کرده است، جوامع در ارتباط با نیازمندی‌های انسانی اعضای خود سازمان می‌یابند و همبستگی اجتماعی‌شان بر اساس اندازه و حدود بغرنجی‌شان قابل تمیز است. به طوری که مسائل ابتدا چنان ساده است که انسجام یا همبستگی جامعه «مکانیکی» است و بر اساس «آگاهی مشترک» شکل می‌گیرد. اما با پیچیده‌تر شدن مسائل، منشأ جدیدی از همبستگی ضرورت پیدا می‌کند که همانا «تقسیم کار» (تخصص) است که همبستگی ارگانیک را در جامعه ایجاد می‌نماید، یعنی جامعه به یک ارگانیسم نزدیک می‌شود.» (دورکیم، 1933: 111-99). در نظر وی، همبستگی ناشی از تقسیم کار مستلزم آن است که افراد با هم فرق داشته باشند و وجدان جمعی (هنجارها و هویت‌های مشترک) اجازه دهد تا میزانی از فردیت رشد نماید.

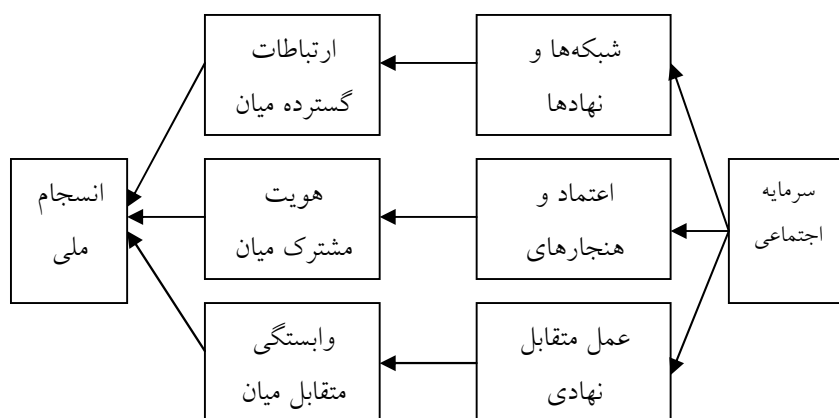
از نقطه نظر هنجاری در نظریه دورکیم، «فرهنگ (امر هنجاری) به مثابه بایستگی کارکردی وحدت و انسجام که پاسخگوی نیازهای جمع است، نقش به‌سزا دارد» (صالحی امیری، 1389: 101-100). در این راستا مهم‌ترین نتیجه‌گیری قطعی که دورکیم در تقسیم کار بدان رسید این بود که «لازمه انسجام ارگانیک، فردگرایی اخلاقی است» (Durkheim, 1964: 228). عامل اصلی پیوند در جهان نوین، تقسیم کار پیچیده است که انسان‌ها را با یک نوع وابستگی متقابل به یکدیگر پیوند می‌دهد» (ریترز، 1374: 22). به این ترتیب عناصر اخلاقی عمل متقابل به صورتی یکپارچه با بنا شدن این کنش به عنوان امری معنادار و هم به عنوان مجموعه‌ای از روابط قدرت، پیوند دارند (کسل، 1383: 151-150). این هنجارها در کار پارسونز نیز در مورد انسجام یا همبستگی اجتماعی نیز مدنظر قرار گرفتند. در حقیقت نکته اساسی در آرای پارسونز، وجود سیستم ارزشی وحدت یافته‌ای است که شیوه‌هایی را به عمل می‌آورد تا انسجام اجتماعی را حفظ کند.» (Swingewood, 1998: Ch4) به عبارت دیگر پارسونز استدلال می‌کند «که سیستم ارزشی مشترک پیش‌شرط‌های لازم برای انسجام اجتماعی را فراهم می‌آورد» (Parsons and Smelser, 1956: 327). از نظریه جوامع بر اساس چهار عامل دارای انسجام می‌شوند که عبارتند از: ارزش‌ها، هنجارها، نقش‌ها و

تجمعات¹» (میقانی، 1390: 110).

در کل «انسجام یا همبستگی ملی بر مبنای میزان ادغام یا انشقاق هویت‌های فروملی در هویت ملی سنجیده می‌شود. انسجام ملی زمانی تحقق می‌یابد که همبستگی هم در بعد ذهنی (همبستگی هنجاری)² و هم در بعد عینی (همبستگی کارکردی)³ در سطح گروه‌ها و نهادها برقرار شود» (پورسعید، 1386: 43).

پ. ارتباط میان سرمایه اجتماعی و انسجام (همبستگی) ملی

حال که آشنایی با تعاریف سرمایه اجتماعی و انسجام حاصل شد و عناصر مختلف آنها مشخص شد، می‌توان از طریق نمودار زیر ارتباط میان اجزای سرمایه اجتماعی و انسجام ملی را نشان داد.

با استفاده از این نمودار می‌توان به بررسی تاثیر نهاد دانشگاه آزاد اسلامی بر افزایش سرمایه اجتماعی و اثر این سرمایه ایجاد شده در این نهاد واسط آموزشی، پژوهشی و پرورشی بر ایجاد انسجام ملی در ایران پرداخت. در حقیقت دانشگاه آزاد اسلامی در این میان یک حلقه واسط خواهد بود. نهادی که بیش از سه دهه است که در حال فعالیت در جامعه ایران

- 1 - Collectivities
- 2 - Normative Solidarity
- 3 - Functional Solidarity

می‌باشد و تعداد اعضای زیادی به عنوان دانشجو، کارمند و استاد دارد، به علاوه دارای ساختارهای مشخص، هنجارهای قانونی، رسمی و غیررسمی، و شبکه‌هایی پراکنده در کل کشور است. درحقیقت، «دانشگاه آزاد اسلامی، با حرکت سریع و توسعه‌گرایانه خود توانسته است در ظرف زمانی محدودی نقش قابل توجهی در افزایش سطح تحصیلات و مهارت‌های جوانان ایرانی داشته باشد؛ که این امر را از طریق افزایش تعداد مراکز و واحدها، پراکندگی واحدها در سطح کشور، افزایش رشته‌ها و توسعه تحصیلات تکمیلی دنبال کرده است. اختصاص بیش از سی درصد از حجم بازار آموزش عالی ایران به دانشگاه آزاد اسلامی، موجب شده تا این مرکز آموزشی بتواند نقش مستقیمی در ارتقای سطح اطلاعات، آگاهی‌های عمومی، اعتماد و هویت مشترک جامعه ایران اسلامی داشته باشد» (حاجیان و اخلاقی، 1387: 198).

دانشگاه آزاد اسلامی: توسعه سرمایه اجتماعی و افزایش انسجام (همبستگی) ملی

الف. تاثیر نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی بر ارتباطات گسترده میان افراد

1) نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی: ساختار سازمانی

در سرمایه اجتماعی نهادی، ساختارهای اجتماعی که توسط نهادها ایجاد می‌شود و شبکه‌هایی که این نهادها را به یکدیگر متصل می‌کنند، سازمان‌های اداری هستند. ارتباط میان سازمان با سرمایه اجتماعی به سه عامل تشریک مساعی، احساس مسئولیت و مشارکت مربوط می‌شود. «معنای تشریک مساعی این است که افراد سازمان با همدیگر همکاری نمایند و اهمیت زیادی برای اهداف سازمان قائل باشند» (Carrier, 2000: 183). مسئولیت اجتماعی به «معنی تعالی بخشیدن اهداف اولیه سازمان است» (Robinson, 1980: 39). مشارکت نیز به معنای همکاری در امور و به ویژه تصمیم‌گیری‌های سازمان است. به علاوه به «اقتدار، هنجارها (یا قوانین) و ضمانت‌های اجرایی مشخص نیاز است» (کلمن، 1377: 479). در ارتباط با نقش ساختاری و نهادی

دانشگاه آزاد اسلامی در تقویت سرمایه اجتماعی، نخستین نکته این است که دانشگاه آزاد اسلامی، طبق اساسنامه خود، نهادی غیردولتی به شمار می‌آید که هدف آن آموزش و پژوهش در چارچوب ایجاد تخصص و تقسیم کار می‌باشد که البته خود انسجام ارگانیکی به وجود می‌آورد. از نقطه نظر مؤلفه تشریک مساعی، می‌توان همکاری مؤثری را بر اساس هنجارهای قانونی شامل بخشنامه‌ها، آیین‌نامه و... در کل ساختار دانشگاه آزاد میان اعضای آن مشاهده نمود. از نظر احساس مسئولیت، سازمانی در دانشگاه آزاد، دانش آموخته شدن بیش از یک میلیون و پانصد هزار نفر از این دانشگاه نشان دهنده مسئولیت پذیری این سازمان در جهت توسعه انسانی ایران به شمار می‌آید. از نظر مشارکتی در دانشگاه آزاد اسلامی، در تنظیم بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌ها کارمندان سازمان مرکزی این دانشگاه نقش مؤثری دارند، همچنین این مشارکت میان رؤسا و معاونین واحدها با روسای مناطق قابل مشاهده است که شبکه اجتماعی مؤثری را در درون دانشگاه به وجود آورده است.

2) نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی: پراکندگی واحدها در سطح کشور و برابری امکانات

یکی از اهداف دانشگاه آزاد اسلامی کمک به توسعه جمهوری اسلامی ایران است و این کشور به عنوان کشوری در حال گذار، باید بتواند به توسعه موزون دست یابد. و «توسعه موزون عبارت است از دستیابی به هماهنگی در ابعاد گوناگون توسعه» (روکس برو، 1370: 101). برای افزایش حس اعتماد و هویت مشترک نیاز است تا «هر ایرانی در هر نقطه از کشور این احساس را داشته باشند که می‌تواند از تمام امکانات کشور بهره‌مند شود و حقوق شهروندی برابری نیز با دیگران داشته باشد که نتیجه استقرار این امر، پیدایش انسجام ملی تقویت پایه‌های هویت ملی است. انسجام ملی در این جا معطوف به تعلق خاطر آحاد شهروندان از جمله اقلیت‌های قومی به هویتی مشترک است. این تعلق خاطر، به عناصر مختلف هویت ملی از جمله زبان، میراث فرهنگی، تاریخ، دین، حکومت و سرزمین مشترک در نتیجه قرار گرفتن امکانات برابر به ویژه در سطح آموزشی که توانایی افزایش حس هویت مشترک را دارد در اختیار همگان است» (صالحی امیری، 1389: 318) و این هویت مشترک اعتماد به یکدیگر را با خود به همراه خواهد آورد. در این رابطه دانشگاه آزاد توانسته است

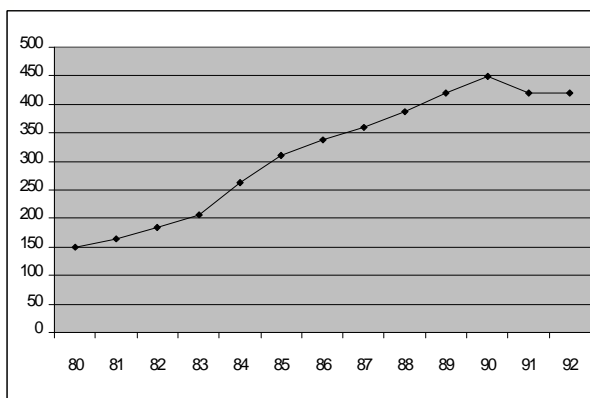

با پراکنده کردن واحدهای دانشگاهی خود در سراسر کشور به توسعه موزون یاری رساند. جدول تعداد واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی که در کل کشور پراکنده هستند، و همچنین نمودار رشد آنها گویای این امر است.

جدول تعداد واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1393)

سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد
1380	149	1383	207	1386	338	1389	420	1392	420
1381	164	1384	263	1387	389	1390	449	1393	420
1382	184	1385	310	1388	387	1391	420	-	-

نمودار رشد تعداد واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1392)

3) نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی: ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی در سطح کشور

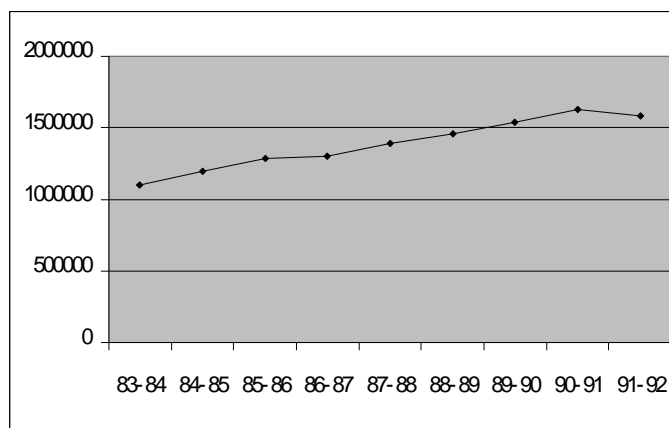
دانشگاه آزاد اسلامی برای توسعه موزون کشور، تلاش کرده است تا فرصت‌های آموزشی برابری را در اختیار شهروندان جامعه ایران قرار دهد. در این زمینه آمار دانشجویان و دانش‌آموختگان این نهاد آموزشی و پژوهشی گویاست.

..... فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، سال نهم، شماره 23

جدول تعداد کل دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (1383-1392)

تعداد دانشجویان	سال تحصیلی	تعداد دانشجویان	سال تحصیلی
1460028	88-89	1098491	83-84
1536190	89-90	1198819	84-85
1631022	90-91	1289637	85-86
1582381	91-92	1302569	86-87
		1391874	87-88

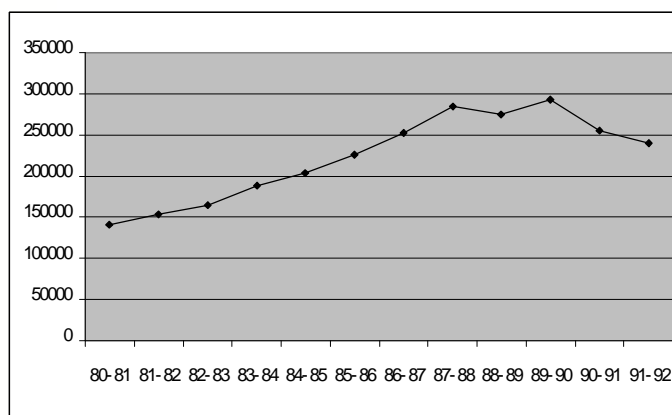
نمودار رشد کل دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (1383-1392)

جدول تعداد کل دانش آموختگان دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1392)

سال تحصیلی	تعداد دانش آموختگان	سال تحصیلی	تعداد دانش آموختگان
80-81	140519	86-87	252496
81-82	153831	87-88	284702
82-83	164552	88-89	274830
83-84	187871	89-90	292558
84-85	203619	90-91	255829
85-86	226164	91-92	239471

نمودار رشد کل دانش آموختگان دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1392)

به این ترتیب و با مشاهده این تعداد دانشجو و دانش آموخته «دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یکی از نهادهای آموزش عالی، در توسعه کشور نقش مهمی را ایفا نموده است. در حقیقت این دانشگاه، نیروی انسانی متخصص تربیت کرده است» (نوبخت و صادقی، 1387: 84) و نیروی متخصص به معنی ایجاد زمینه برای تقسیم کار در جامعه و به وجود آمدن همبستگی ارگانیک است. به علاوه نیروهای متخصص تربیت شده در هر رشته - شهر

..... فصلنامه مطالعات میان فرهنگی، سال نهم، شماره 23

دانشگاه آزاد اسلامی قابلیت اعتماد کردن به یکدیگر را دارند. این دانشگاه با ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی برای دانشجویان سراسر کشور، محرومیت‌ها را کمرنگ ساخته و حس اعتماد و هویت مشترکی به اعضای خود بخشیده است. پراکندگی جغرافیایی واحدهای این دانشگاه در سراسر کشور علاوه بر ایجاد ثبات امنیتی برای کشور، آموزش عالی را به مناطق دور کشور توسعه داده است.

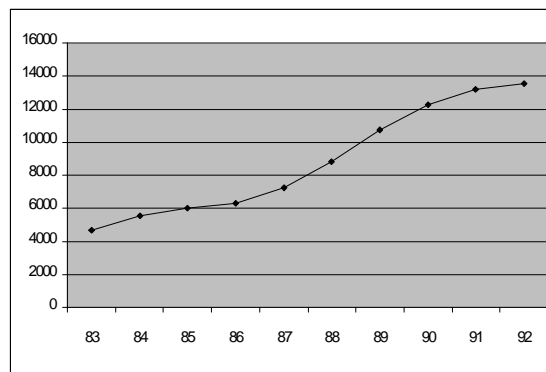
4) نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی: گروه‌های آموزشی پراکنده در سطح کشور

در سرمایه اجتماعی «تعداد گروه‌ها نیز یکی از شاخص‌ها می‌باشد، مروری بر نظریات شکل‌گیری گروه‌ها نشان می‌دهد که «با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی که تمرکز ویژه‌ای بر شبکه‌ها، تعاملات و روابط متقابل دارد با گسترش سازمان‌های غیر دولتی، سرمایه اجتماعی نیز گسترش خواهد یافت» (توسلی، 1371: 407). در این زمینه در دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یک نهاد غیردولتی، گروه‌های آموزشی متعددی وجود دارد که همچون یک شبکه در سطح کل این دانشگاه در سراسر ایران پراکنده شده‌اند. هنجارهای مشترک در این گروه‌های آموزشی باعث می‌شوند تحصیل‌کردگان هر رشته-گروه با دانش‌آموختگان همین رشته-گروه در واحد دیگری از دانشگاه نسبت به هم احساس هویت مشترک بیابند، که از اجزای انسجام ملی است، و موجب تشریک مساعی آنها با یکدیگر در بازار کار شود. در حقیقت، در شرایطی که «بین افراد در گروه‌ها حس همانندی و قربت وجود دارد و منافع مشترک، آنها را به یکدیگر متصل می‌کند» (صالحی امیری، 1389: 314) همبستگی افزایش می‌یابد.

جدول تعداد رشته - گروه‌های دانشگاه آزاد اسلامی (1383-1392)

سال	تعداد	سال	تعداد
1383	4649	1388	8796
1384	5535	1389	10717
1385	5995	1390	12269
1386	6318	1391	13190
1387	7250	1392	13537

نمودار رشد تعداد رشته گروه‌های دانشگاه آزاد اسلامی (1383-1392)

5) نهادها و شبکه‌های دانشگاه آزاد اسلامی: افزایش روابط میان افراد عامل انسجام ملی

از آنجا که «برای تقویت همبستگی ارتباطی و در نتیجه انسجام ملی در جوامع چند قومی می‌بایست هم سرمایه فرهنگی، هم سرمایه اجتماعی و هم سرمایه سمبلیک گروه‌های قومی تقویت شود و آنها در شبکه‌ای از روابط متداخل با دیگر اقوام قرار گیرند تا گسترش ارتباط میان آن‌ها، موجب تقویت احساس تعلق به هویت ملی شود. برای این منظور، رفع موانع تحصیلی و همچنین برابری فرصت دستیابی به امکانات جامعه، می‌تواند احساس مذکور را تقویت کند. برخورداری از تحصیلات عالی موجب می‌شود تا این گروه‌ها به توانند در روابط اجتماعی به گونه‌ای هم سطح و هم شأن با دیگران وارد تعامل شده و روابط اجتماعی متقارن و متداخلی را با آن‌ها برقرار نمایند» (پورسعید، 1382: 103-104) دانشگاه آزاد اسلامی در این راه گام برداشته است و چهار مؤلفه ساختار شبکه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی، پراکندگی واحدهای این دانشگاه در سراسر کشور، ایجاد فرصت‌های برابر آموزشی در ایران و تعداد زیاد گروه‌های آموزشی در این دانشگاه، در کنار یکدیگر موجب افزایش ارتباطات میان افراد یعنی دانشجویان، استادان و کارمندان این دانشگاه شده است که از قومیت‌های مختلفی می‌باشند و این امر از جمله زمینه‌های افزایش انسجام و همبستگی در سطح ملی به شمار می‌آید.

ب. اعتماد و هنجارهای مشترک در دانشگاه آزاد اسلامی مقوم سرمایه اجتماعی و هویت ملی

1) اعتماد در دانشگاه آزاد اسلامی

در سازمان های رسمی، از آنجا که قانون به عنوان هنجار وجود دارد، «درخور اعتماد بودن به وسیله هنجارهای اجتماعی که با ضمانت‌های اجرایی همراهند تقویت می‌شود. خصلت رسمی این ساختار اجتماعی، گسترش سیستم اعتماد متقابل است (کلمن، 1377: 288). در دانشگاه آزاد اسلامی اعتماد می‌تواند در شبکه‌های موجود در این دانشگاه جاری باشد یعنی در روابط متقابل میان کارمندان با کارمندان، کارمندان با استادان، کارمندان با دانشجویان، استادان با استادان، استادان و دانشجویان و در نهایت دانشجویان با دانشجویان. به علاوه آن ساختارهای اجتماعی می‌توانند باعث تقویت اعتماد شوند که تبعیض میان افراد روا ندارند. یعنی «نهادهایی که نظامی از عملکردهای منصفانه و بی طرفانه دارند به تعمیم اعتماد کمک می‌کنند. چنین نظامی باید در برابر تفاوت‌های موجود در میان افراد بی تفاوت باشد و از نظر حقوقی این تفاوت‌ها را بی ارزش بداند.» (اوفه، 1384: 254) دانشگاه آزاد اسلامی بر اساس اساسنامه، بخشنامه‌ها و آیین‌نامه‌های خود از هنجارهای قانونی برای حفظ نظم سازمانی خود بهره می‌برد و در این هنجارها به هیچ عنوان تبعیض وجود ندارد و هیچ کارمند، استاد یا دانشجویی به علت وابستگی به یک قوم یا مذهب مورد تبعیض قرار نمی‌گیرد، به طوری که می‌توان گفت شرایط انصاف در روابط متقابل میان اعضای دانشگاه آزاد اسلامی رعایت می‌شود، بنابراین این نهاد، قادر به تقویت اعتماد در این مولفه می‌باشد. در واقع اعتماد در نهایت باعث ایجاد همبستگی میان افراد جامعه می‌شود و هر چه شبکه نهادی گسترده‌تر باشد و هنجارهای غیر تبعیض آمیز بیشتری داشته باشد، همبستگی بیشتر خواهد شد. دانشگاه آزاد اسلامی که شبکه‌های نهادی آن در سطح کشور پراکنده هستند به این جهت می‌تواند همبستگی را در سطح ملی تقویت کند. دانشگاه آزاد اسلامی برای ایجاد اعتماد متقابل در ساختار خود از نهادهای تخصصی بهره می‌برد و همین تقسیم کار موجب تقویت همبستگی ارگانیک در آن می‌شود.

2) هنجارها در دانشگاه آزاد اسلامی

هنجارها بحث مشترکی هستند میان نظریه‌پردازان سرمایه اجتماعی و انسجام ملی. کلمن اعتقاد دارد «هنجارهای مؤثر می‌تواند شکل قدرتمندی از سرمایه اجتماعی را تشکیل دهد» (کلمن، 1377: 476). برای دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی مهم‌ترین این هنجارها از طریق آیین نامه انضباطی و آیین نامه آموزشی تعیین می‌شود و برای کارکنان آن از جمله مسئولان، استادان و کارمندان، «هنجارها از طریق مقررات استخدامی خاص این دانشگاه ایجاد می‌شود» (رشیدپور، 1387: 58). به علاوه بخشنامه‌های سازمان مرکزی این دانشگاه و هر واحد این هنجارها را به روزرسانی می‌نماید و فرهنگ سازمانی را در این نهاد آموزشی به وجود می‌آورد. هنجارهای درونی دانشگاه آزاد و هنجارهای فرهنگی آموزش داده شده توسط این نهاد به افراد به جز ارتقای سطح سرمایه اجتماعی، در ارتقای انسجام اجتماعی نیز مؤثر هستند و از آنجا که واحدهای این دانشگاه در سراسر کشور پراکنده هستند موجب ارتقای انسجام ملی خواهد شد. دولت‌های ملی از آموزش و پرورش عمومی، عالی و... برای تشویق فرد به یکی انگاری با ملت و یکی دانستن منافع عمومی با منافع خود استفاده می‌کنند. در همه این موارد به نظر می‌رسد که اجتماعی کردن کوششی است برای ایجاد «خود جدید» به طوری که کنش‌های فرد به وسیله اراده یا هدف تصور شده کنشگری که با او یکی انگاری کرده است تعیین می‌گردد، یعنی به وسیله پدر و مادر، دولت ملی، شرکت، فرقه مذهبی، حرفه یا رشته دانشگاهی» (کلمن، 1377: 451-450). در ترسیم که پارسونز از اجتماع جامعه‌ای (هویت جامعه‌ای) دارد، «تعمیم الگوهای فرهنگی در نظام فرهنگی، از طریق مبادله با نظام یگانگی صورت می‌گیرد و تعهد به ارزش‌های مشترک، هویت جمعی ایجاد می‌کند» (Hamilton, 1986: 118-126) به علاوه «شرط وجود همبستگی اجتماعی و واحد سیاسی، اشتراک در عقاید، آراء، ارزش‌ها و هنجارهاست» (کشاورز شگری، 1379: 94).

براین اساس می‌توان نقش دانشگاه آزاد اسلامی را در رابطه با انتقال هنجارهای فرهنگی مشترک، نقشی انسجام بخش در عرصه ملی دانست. در این رابطه دینی بودن دانشگاه آزاد

اسلامی گویای این امر است که این دانشگاه ترویج ارزش‌های فرهنگ دینی اسلام شیعی را در راس کار خود قرار داده است. در عین اینکه پیروان سایر ادیان و مذاهب به رسمیت شناخته شده در ایران نیز می‌توانند در آن به کار و تحصیل بپردازند و به این لحاظ در حق هیچ یک از افراد تبعیضی صورت نمی‌گیرد. در حقیقت «دین می‌تواند نقش مهمی در ایجاد سرمایه اجتماعی بازی کند. بسیاری از مذاهب [همچون اسلام] با ترویج ارزش‌هایی نظیر مشارکت، صداقت، اعتماد و ایثار موجب ایجاد سرمایه اجتماعی می‌شود» (Fukuyama, 1999: 99-100). دین اسلام که از عناصر اصلی تشکیلات دانشگاه آزاد اسلامی است توسط سلسله درس‌های عمومی در کل رشته-گروه‌های دانشگاه آزاد اسلامی تدریس شده و در مقطع کارشناسی که مقطع پایه به شمار می‌آید در حدود 12 واحد درسی را به خود اختصاص داده است. جهان‌بینی دینی اصولاً هنجاری است که برای مؤمنان محیطی آکنده از امنیت ایجاد می‌کند و دین یکی از ابزارهای سازمان دهنده اعتماد است» (کسل، 1383: 415) کنش‌های ارتباطی - هنجاری دینی در دانشگاه آزاد اسلامی در اموری که توسط معاونت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی به انجام می‌رسد قابل مشاهده است و دانشگاه آزاد اسلامی با ترویج ارزش‌های دینی نه تنها باعث تقویت سرمایه اجتماعی درون خود شده است، بلکه با ایجاد هویت دینی مشترک از آنجا که اعضای آن در سطح کل کشور پراکنده هستند، توانسته همبستگی اجتماعی را نیز تقویت نماید.

3) دانشگاه آزاد اسلامی افزایش اعتماد و هویت مشترک از طریق زبان فارسی

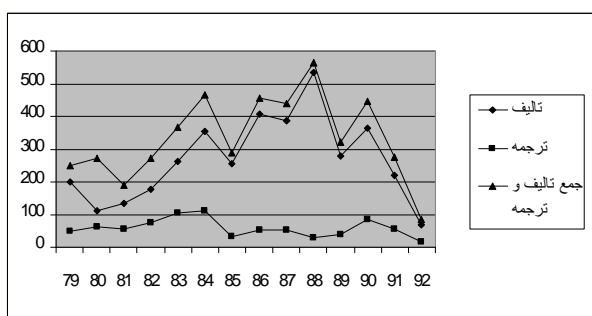
زبان رسانه‌ای ارتباطی است که کنش متقابل را در عرصه اجتماعی تسهیل می‌نماید. «در مورد ایجاد ارزش‌های مشترک در سرمایه اجتماعی استفاده از یک زبان واحد در یک نهاد، شرایط اعتماد را فراهم می‌نماید و هنجارهای هویتی مشترک از طریق این ابزار در فرآیند جامعه‌پذیری انتقال می‌یابد» (سماور، 1379: 91). در ایران، زبان فارسی، زبان مشترک و مقوم هویت و انسجام ملی است و دانشگاه آزاد از این زبان برای ایجاد یک فضای هویتی و هنجاری مشترک استفاده کرده است. زبان فارسی در دانشگاه آزاد اسلامی، علاوه بر زبان اصلی ارتباط، با چاپ نشریات، مقالات و مجلات تقویت شده و به علاوه سایت‌های خبری مرکزی، مناطق، واحدهای این دانشگاه به زبان فارسی است.

جدول تعداد کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی به زبان فارسی (1380-1392)

کتاب/سال	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	جمع کل
تالیف	111	136	177	263	353	255	405	387	5331	280	363	220	69	3752
ترجمه	61	55	75	105	111	34	51	51	30	40	84	56	17	819
جمع کل	272	191	272	368	464	289	456	438	563	320	447	276	86	4691

نمودار رشد تعداد کتاب‌های تألیفی و ترجمه‌ای دانشگاه آزاد اسلامی به زبان فارسی (1379-1392)

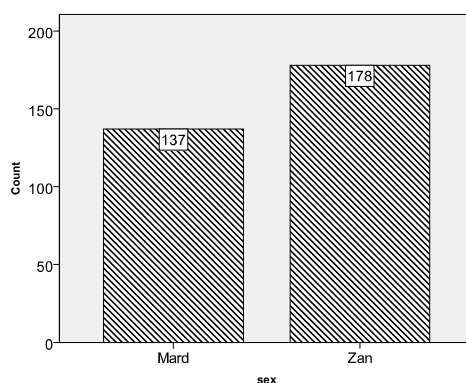
علاوه بر چاپ 4691 عنوان کتاب به زبان فارسی، دانشگاه آزاد اسلامی تعداد 284 عنوان مجله نیز به این زبان به چاپ می‌رساند.

4) بررسی رابطه اعتماد از سرمایه اجتماعی و هویت از انسجام ملی در دانشگاه آزاد اسلامی

برای بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و انسجام ملی در دانشگاه آزاد اسلامی، دو شاخص اعتماد و هویت به ترتیب از سرمایه اجتماعی و انسجام ملی برداشت شده است و با روش پیمایشی مورد بررسی قرار گرفته است. برای این بررسی، در جامعه آماری دانشجویان در حال تحصیل در سال 1393 در واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی در شهر تهران (واحدهای شهر تهران نیز به این دلیل انتخاب شد که اولاً توانایی دست یافتن به جامعه آماری در کل کشور وجود نداشت و ثانیاً تهران بیشترین تعداد دانشجویان مهاجر از اقوام گوناگون را

دارد)، پرسشنامه‌ای با دو شاخص اصلی اعتماد و هویت با 24 سوال با طیف لیکرت طراحی شد. بر اساس محاسبات انجام شده با برنامه SPSS 18، پس از پخش این پرسشنامه میان 20 نفر از جامعه آماری آلفای کرانباخ به دست آمده برابر 0/863 بوده است که چون از 0/7 بیشتر است، پایایی پرسشنامه تایید شده است. جامعه آماری مذکور نیز تعداد 149830 نفر بوده است که از این میان بر اساس فرمول کوکران تعداد 383 نفر به عنوان حجم نمونه انتخاب شدند و از این میان 315 نفر، پرسشنامه‌های توزیع شده را به صورت سالم بازگرداند، لذا حجم نمونه اصلی که تجزیه و تحلیل روی آن انجام شده است، تعداد 315 نفر می‌باشد.

نمودار تعداد زنان و مردان حجم نمونه

جدول تعداد و درصد زنان و مردان حجم نمونه

نوع	تعداد	درصد
زن	178	56/51
مرد	137	43/49
جمع کل	315	100%

در پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفته دو گروه سوال وجود داشته است، برای شاخص اعتماد و دیگری برای شاخص هویت. با انجام تجزیه و تحلیل روی پاسخ‌های حجم نمونه 315 نفری، برای شاخص اعتماد این نتایج به دست آمده است که تعداد 211 نفر یعنی 67/0 درصد از پاسخگویان پرسش‌های این شاخص موافق تقویت اعتماد توسط دانشگاه آزاد اسلامی بوده‌اند، تعداد 38 نفر یعنی 12/1 درصد از پاسخگویان پرسش‌ها رای ممتنع نسبت به تقویت اعتماد توسط دانشگاه آزاد اسلامی داشته‌اند و تعداد 66 نفر یعنی 21/0 درصد از پاسخگویان پرسش‌ها مخالف فرضیه فرعی تقویت اعتماد توسط دانشگاه آزاد اسلامی بوده‌اند.

جدول توزیع فراوانی تعداد و درصد موافقین، ممتنعین و مخالفین شاخص اعتماد

معتبر	فراوانی هر طبقه	درصد داده های هر طبقه	درصد داده های معتبر هر طبقه	درصد تجمعی
مخالف	66	21/0	21/0	21/0
ممتنع	38	12/1	12/1	12/1
موافق	211	67/0	67/0	67/0
کل	315	100	100	100

اما با انجام تجزیه و تحلیل روی پاسخ‌های حجم نمونه 315 نفری، برای شاخص هویت این نتایج به دست آمده است که تعداد 261 نفر یعنی 82/9 درصد از پاسخگویان پرسش‌های این شاخص موافق تقویت هویت توسط دانشگاه آزاد اسلامی بوده و تعداد 19 نفر یعنی 6/0 درصد از پاسخگویان پرسش‌ها رای ممتنع نسبت به تقویت هویت توسط دانشگاه آزاد اسلامی داشته و تعداد 35 نفر یعنی 11/1 درصد از پاسخگویان پرسش‌ها مخالف تقویت هویت توسط دانشگاه آزاد اسلامی بوده‌اند.

جدول توزیع فراوانی تعداد و درصد موافقین، ممتنعین و مخالفین شاخص هویت

معتبر	فراوانی هر طبقه	درصد داده های هر طبقه	درصد داده های معتبر هر طبقه	درصد تجمیعی
مخالف	35	11/1	11/ 1	11/1
ممتنع	19	6/0	6/0	6/0
موافق	261	82/9	82/9	82/9
کل	315	100	100	100

روی این پرسشنامه برای هر شاخص آزمون t تک نمونه‌ای نیز انجام شده است که نتایج آن چنین است: برای شاخص اعتماد با فرض میانگین 36 امتیاز (بین 12 تا 60 امتیاز) برای طیف لیکرت با 12 سوال برای هر شاخص، در آمار توصیفی مقدار میانگین برابر 44/2540 بوده است که از 36 بزرگتر است و در آمار استنباطی مقدار آماره t برابر 11/058، درجه آزادی برابر 314 و سطح معنی داری 0/128 بوده است که از 0/05 بیشتر بوده و لذا فرض تقویت اعتماد توسط دانشگاه آزاد اسلامی با فاصله اطمینان 95 درصدی پذیرفته شده است و برای شاخص اعتماد با فرض میانگین 36 امتیاز (بین 12 تا 60 امتیاز) برای طیف لیکرت با 12 سوال برای هر شاخص، در آمار توصیفی مقدار میانگین برابر 48/5429 بوده است که از 36 بزرگتر است و در آمار استنباطی مقدار آماره t برابر 21/113، درجه آزادی برابر 314 و سطح معنی داری 0/471 بوده است که از 0/05 بیشتر بوده و لذا فرض تقویت هویت توسط دانشگاه آزاد اسلامی با فاصله اطمینان 95 درصدی پذیرفته شده است.

برای بررسی این امر که آیا میان تقویت اعتماد در دانشگاه آزاد اسلامی و تقویت هویت در این دانشگاه رابطه ای وجود داشته است از آزمون ضریب همبستگی R پیرسون استفاده شده است. در آزمون همبستگی پیرسون، همبستگی به دست آمده عددی بین 1 تا -1 می باشد، اگر عدد به دست آمده 1 باشد، یعنی همبستگی به صورت مستقیم به صورت کامل است، اگر این

عدد 0 باشد به این معنی است که دو متغیر مستقل از یکدیگر بوده و هیچ وابستگی به یکدیگر ندارند و اگر این عدد 1- را نشان دهد، یعنی همبستگی به صورت معکوس و به صورت کامل می‌باشد. تجزیه و تحلیل با نرم افزار SPSS 18، نشان داد که آزمون همبستگی میان دو شاخص اعتماد و هویت، از طریق آزمون همبستگی پیرسون، در سطح 0/01 معنی دار است. چرا که میزان معنی داری به دست آمده یا sig برابر 0/000 است به عبارت دیگر نتیجه با ضریب اطمینان 99% قابل پذیرش می‌باشد. اما میزان خود همبستگی برابر 0/665 است که نشان دهنده رابطه مستقیم و قوی میان فرضیه فرعی اول و فرضیه فرعی دوم است، چرا که عدد به دست آمده یعنی 0/665 مثبت می‌باشد، به عبارت دیگر میان اعتماد به وجود آمده توسط ساختارهای دانشگاه آزاد اسلامی در واحدهای شهر تهران و هویت ایجاد شده به عنوان کارکرد این ساختارها رابطه مستقیم و به نسبت قوی همبستگی وجود دارد. جدول آزمون گویای این امر است.

پ. دانشگاه آزاد اسلامی: از عمل متقابل نهادی تا وابستگی متقابل

1) از عمل متقابل نهادی تا وابستگی متقابل در تشکل‌های اسلامی سیاسی

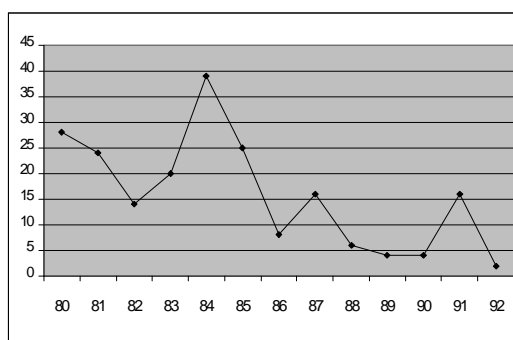
یکی از مولفه‌های مربوط به تقویت سرمایه اجتماعی وجود تعدادی نهاد اجتماعی مربوط به جامعه مدنی است که واسطه میان دولت و شهروندان به شمار می‌آیند. در واقع تشویق به ایجاد و تقویت نهادهای اجتماعی از راه حل‌های ساختاری برای افزایش سرمایه اجتماعی است. افراد در قالب نهادهای اجتماعی دارای هویت مشترک شده و زمینه ایجاد همکاری‌های گروهی در آنان ایجاد می‌شود. نتیجه فعالیت‌های گروهی موفق نیز شبکه‌های اعتماد است» (علوی، 1380: 36). هویت‌های مشترک نیز به تقویت انسجام اجتماعی و در سطح ملی به انسجام مالی منتهی می‌شوند. «اهداف متغیر و عضویت متغیر (باز) انجمن‌های مدنی را ایجاد می‌کند. این سازمان‌ها که به اندازه‌ای کوچک هستند که گفتگوی اعضا در آنها میسر است، می‌توانند سرمایه اجتماعی «تولید» یا «ایجاد» کنند. به علاوه تنها سازمان‌هایی که بر مبنای ویژگی‌های اجتماعی یا طبیعی مثل نژاد، قومیت، جنسیت و دین، به حذف افراد نمی‌پردازند، می‌توانند به ایجاد گرایش‌های اخلاقی‌ای بینجامند که هنجارساز و هویت‌سازند» (تاجبخش، 1384: 32) به طوری که می‌توانند در چاقوب عمل متقابل نهادی درون خود، وابستگی متقابل اعضا را فراهم آورند. تشکل‌های اسلامی - سیاسی در

دانشگاه آزاد اسلامی یکی از انواع این سازمان‌ها است که هم ساختاری شبکه‌ای و نهادی دارد و هم هر فرد می‌تواند بدون تبعیض وارد آن شود. این تشکل‌های اسلامی - سیاسی که در دانشگاه آزاد اسلامی بر بستری قانونی (هنجارهای رسمی) ایجاد شده است به عنوان سازمان‌های غیردولتی¹ به شمار می‌روند. قانون تشکل‌های اسلامی - سیاسی دانشجویان آن را چنین تعریف می‌کند: «تشکل‌های اسلامی دانشجویی (از قبیل انجمن‌های اسلامی، یا جامعه‌ی اسلامی دانشجویی و ...) جمعیتی است مرکب از دانشجویان داوطلب مسلمان که در هر یک از مراکز آموزش عالی کشور می‌تواند به وجود آید و در محدوده وظایف قانونی خود فعالیت کند» (خرازی‌آذر، 1388: 126). تشکل‌های دانشگاه آزاد اسلامی در کل کشور، یعنی در کل 420 واحد دانشگاه آزاد اسلامی پراکنده هستند و شبکه‌ای انسجام یافته را به وجود آورده‌اند که در زیر قابل مشاهده هستند.

جدول تعداد کل تشکل‌های اسلامی - سیاسی دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1393)

سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد
1380	28	1383	20	1386	8	1389	4	1392	2
1381	24	1384	39	1387	16	1390	4	1393	-
1382	14	1385	25	1388	6	1391	16	جمع	206

نمودار رشد تعداد کل تشکل‌های اسلامی - سیاسی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (1380-1392)

1 - Non Governmental Organization (NGO)

در دانشگاه آزاد اسلامی از به هم پیوستن تشکل‌های اسلامی-سیاسی به یکدیگر سه اتحادیه نیز تشکیل شده است: اتحادیه یک (35 تشکل) «اتحادیه تشکل‌های دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی»، اتحادیه دو (34 تشکل) «سازمان اسلامی دانشجویان ایران (سادا)»، و اتحادیه سه (26 تشکل) «مجمع تشکل‌های اسلامی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی». به طور میانگین در دانشگاه آزاد اسلامی هر تشکل دارای 300 عضو است. اما اگر تعداد 7 نفر شورای مرکزی آنها در نظر گرفته شود، این تشکل‌ها توانسته‌اند، حداقل زمینه تعامل نهادی 3374 نفر را فراهم نمایند و با در نظر گرفتن میانگین 300 نفر، تشکل‌های اسلامی-سیاسی دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی توانسته‌اند شرایط تعامل نهادی 61800 نفر از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی را فراهم نمایند. تا به حال دو اجلاس سراسری (در سطح ملی) با حضور نمایندگان کل تشکل‌های اسلامی-سیاسی دانشجویی نیز برگزار شده است. این تشکل‌ها به عنوان نهادهای کوچک، هم زمینه عمل متقابل نهادی را که از عناصر سرمایه اجتماعی است فراهم آورده‌اند و هم موجب وابستگی متقابل اعضا در هر تشکل و هم در شبکه ملی شده‌اند که از اجزای انسجام ملی است.

2) معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی: شبکه‌ای تعاملی، اطلاعاتی و ارتباطی

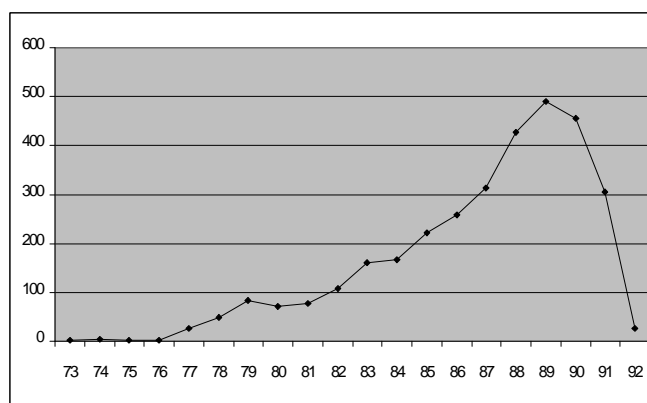
در دانشگاه آزاد اسلامی بر اساس تقسیم کار اجتماعی و تخصصی شدن امور، معاونت پژوهشی وظیفه ارتقای اطلاعات و ارتباطات استادان و دانشجویان را دارا است. در واقع «یک شکل مهم سرمایه اجتماعی ظرفیت بالقوه اطلاعات است که جزء ذاتی روابط اجتماعی است. دانشمندی که علاقه‌مند هستند جدیدترین تحقیقات رشته‌های خود را بدانند، می‌تواند از کنش‌های متقابل خود با همکارانش برای این کار استفاده کند و این امر، شکلی از سرمایه اجتماعی را در فراهم ساختن اطلاعاتی که کنش را تسهیل می‌کند.» (کلمن، 1377: 475-474). بر این اساس نهاد پژوهشی دانشگاه آزاد در ساختار تمام واحدهای این دانشگاه حضور دارد، وظایف خود را بر اساس هنجارهای رسمی به انجام می‌رساند و با انجام تحقیقات توسط استادان و دانشجویان سطح اطلاعات آنان را افزایش می‌دهد و نیز به تولید علم و فرهنگ می‌پردازد. در اینجا آمار مربوط به دو نمونه از فعالیت‌های معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی عرضه می‌شود که به علت پراکندگی

آنها در سراسر واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی در سراسر کشور، زمینه و تعامل و همبستگی نخبگان دانشگاهی فراهم آورده است و به این لحاظ حس هویت مشترکی را میان آنان از طریق وابستگی متقابل ایجاد کرده است. یکی همایش‌های برگزار شده در این دانشگاه (این همایش‌ها در شش سطح، داخلی، استانی، منطقه‌ای، سراسری، ملی و بین‌المللی برگزار شده است) و دیگری مجلات این دانشگاه که هر دو علمی بوده و متخصصان را گرد هم آورده است، دو ساختار نهادی که کارکردی هویت‌بخش و اعتماد ساز برای این نخبگان دانشگاهی داشته‌اند.

جدول کل همایش‌های علمی برگزار شده در دانشگاه آزاد اسلامی (1373-1392)

سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد	سال	تعداد
73	2	76	2	79	83	82	107	85	221	88	428	91	305
74	4	77	26	80	72	83	161	86	258	89	490	92	411
75	3	78	48	81	78	84	167	87	313	90	جمع	جمع	3630

نمودار رشد کل همایش‌های علمی برگزار شده در دانشگاه آزاد اسلامی (1373-1392)

جدول 3-14 تعداد مجلات مورد تایید کمیسیون بررسی و تایید صلاحیت مجلات علمی دانشگاه آزاد اسلامی (1382-1391)

نوع/سال	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	جمع
ISI	0	0	0	0	1	1	1	1	2	3	9
علمی پژوهشی	4	7	144	30	47	77	110	158	195	194	966
علمی ترویجی	2	1	0	8	10	4	2	5	4	4	40
علمی عمومی	21	51	66	73	74	112	155	146	170	167	1035
جمع	25	59	80	111	132	194	269	310	371	368	1919

دانشگاه آزاد اسلامی توانسته است از طریق معاونت پژوهشی خود به عنوان یک نهاد تخصصی پژوهشی به واسطه ایجاد مجلات علمی، برگزاری همایش‌ها، برپایی انجمن‌ها، به وجود آوردن باشگان پژوهشگران جوان، برگزاری نمایشگاه‌ها، تشویق مقالات و کتب با پرداخت هزینه، انتشار کتاب، تجهیز کتابخانه‌ها و ... نهادی برای افزایش اطلاعات و تعاملات و ارتباطات میان اعضای خود باشد که باعث ایجاد هویتی مشترک میان آن‌ها به واسطه عمل متقابل نهادی شده و وابستگی و همبستگی پژوهشگران را افزایش دهد. براین اساس دانشگاه آزاد اسلامی در این بخش نیز باعث توسعه و نیز افزایش همبستگی و انسجام ملی شده است.

3) معاونت‌های دانشجویی و فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی: شبکه‌های ورزشی پرورشی

معاونت دانشجویی دانشگاه آزاد اسلامی نیز با برگزاری مسابقات ورزشی در پنج سطح خوابگاهی، واحدها، مناطق، ملی و بین‌المللی، همین کارکرد را دارد و تیم‌های هر سطح بالاتر، منتخب سطح قبلی می‌باشند، در نتیجه شبکه به هم پیوسته‌ای از دانشجویان را تشکیل می‌دهند که بر انسجام ملی اثرگذار است و موجب افزایش اعتماد میان آنان می‌شود.

جدول تعداد تیم‌های ورزشی دانشگاه آزاد اسلامی به تفکیک سطح (1381-1392)

92	91	90	89	88	87	86	85	84	83	82	81	سطح / سال
2000	2000	2000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	خوابگاهی
10000	10000	10000	9000	8000	7500	7000	6500	6345	5805	5670	5130	واحدها
650	550	500	450	400	378	350	350	324	270	243	216	منطقه‌ای
910	770	700	540	1380	490	700	630	480	350	342	320	سراسری
-	41	21	17	14	17	49	-	-	-	-	-	ملی
-	17	10	6	4	3	11	-	-	-	-	-	بین‌المللی
13560	13378	13231	10013	9798	8388	7550	7480	7149	6425	6255	5666	جمع

اما در مورد معاونت فرهنگی، اگرچه دامنه کارکردهای فرهنگی و پرورشی به حدی گسترده است که به ناچار باید نوعی همپوشانی و همکاری میان بخشی را در میان ساختارهای مختلف دانشگاه آزاد اسلامی برای آن جستجو کرد، اما معاونت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی متولی اصلی این بخش است. معاونت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی نیز با برگزاری همایش‌های فرهنگی، مراسم اعتکاف دانشجویی، مراسم ازدواج دانشجویی، برپایی کانون‌های قرآن و عترت، ستاد اقامه نماز، ستاد عمره دانشجویی و... تلاش کرده است تا شبکه‌ای نهادی را با پراکنده ساختن این فعالیت‌ها در سراسر کشور به وجود آورد که با ترویج ارزش‌های اسلامی، کار هویت‌سازی فرهنگی را در این دانشگاه در سطح ملی انجام داده است که موجب وابستگی متقابل شده و نیز اعتماد را میان اعضای شرکت کننده در این فعالیت‌ها به واسطه عمل متقابل نهادی به ایجاد نموده است.

نتیجه‌گیری

در نظریات سرمایه اجتماعی کلمن و پاتنام شاخص‌های اصلی عبارت بودند از: شبکه‌ها و نهادها، اعتماد و هنجارهای مشترک و عمل متقابل نهادی؛ و در نظریات انسجام (همبستگی) ملی دورکیم و پارسونز، شاخص‌های اصلی عبارت بودند از: ارتباطات گسترده میان افراد، هویت مشترک میان افراد، و وابستگی متقابل و همبستگی میان افراد؛ که طی شکلی در مبنی نظری، ارتباط میان این اجزا مورد مشاهده قرار گرفت. البته هر چهار نفر نظریه پرداز نیز در

چارچوب کارکردگرایی ساختاری به کار پرداخته بودند و از این رو این امر آنها را به یکدیگر پیوند می‌داد. اما دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان یک نهاد واسط هم دارای ساختارهای رسمی است و هم دارای کارکردهای آموزشی، پژوهشی و پرورشی. در این رابطه برای بررسی تاثیر افزایش سرمایه اجتماعی بر انسجام (همبستگی) ملی در ایران توسط دانشگاه آزاد اسلامی، این دانشگاه به عنوان ساختار نهادی واسطی در نظر گرفته شده که دو کارکرد افزایش سرمایه اجتماعی و افزایش انسجام (همبستگی) ملی را انجام داده است. دانشگاه آزاد اسلامی، سرمایه اجتماعی را از طریق شبکه‌ها و نهادهای دورنی خود توسعه داده و از طریق پراکندگی واحدهای دانشگاهی خود در سطح کشور این شبکه‌ها و نهادها را به صورت ملی در آورده است و از این راه موجب افزایش ارتباطات گسترده میان شهروندان ایرانی از اقوام مختلف و مذاهب رسمی شده است که این از اجزای انسجام ملی به شمار می‌رود. این دانشگاه همچنین سرمایه اجتماعی را از طریق توسعه اعتماد و هنجارهای مشترک افزایش داده و این کارکرد را از راه ایجاد ارزش‌ها و هنجارهای مشترک یا هویت مشترک از طریق فرآیند جامعه‌پذیری به واسطه آموزش و... در سطح ملی انجام داده است و بر افزایش هویت مشترک میان شهروندان ایرانی از اقوام مختلف و مذاهب رسمی که از اجزای انسجام ملی است، اثر گذارده است، چرا که این اقوام را به صورت دانشجوی، استاد و کارمند در خود جذب کرده و زمینه ایجاد ارتباط میان آنان را به واسطه یک شبکه گسترده فراهم آورده است. به علاوه دانشگاه آزاد اسلامی در عنصر عمل متقابل نهادی که از عناصر سرمایه اجتماعی به شمار می‌رود، از طریق ایجاد ارتباطات تعاملی در قالب شبکه‌ها و نهادها بر اساس هنجارها و ارزش‌های مشترک در سطح ملی، به افزایش وابستگی متقابل و همبستگی میان شهروندان ایرانی از اقوام مختلف و مذاهب رسمی، اثر گذارده که این مورد نیز از اجزای اصلی انسجام ملی به شمار می‌رود. در کل یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اگر دانشگاه آزاد اسلامی تمایل دارد به نقش خود در زمینه افزایش سرمایه اجتماعی ادامه دهد و از طریق آن انسجام ملی را در ایران تقویت نماید، نیازمند به کارگیری این پیشنهادها است:

1- دانشگاه آزاد اسلامی باید برای تقویت گسترش ارزش‌های اسلامی که هویت مشترک

- به وجود می‌آورند و حس اعتماد را میان دانشجویان، استادان و کارمندان تقویت می‌نمایند، تلاش کند.
- 2- این دانشگاه باید همچنان امکانات آموزشی و پژوهشی برابر را در سطح کل کشور در اختیار اعضای خود قرار دهد و بر کیفیت امکانات تاکید نماید، چرا که گسترش کمی، قبلاً انجام شده است.
- 3- این دانشگاه باید از تغییرات شدید هنجارهای رسمی (قوانین) خود جلوگیری نماید، چرا که اعتماد به نهادها نیازمند اعتماد به هنجارهایی است که در طول زمان تداوم یافته‌اند.
- 4- این دانشگاه باید با ایجاد و تقویت شبکه‌های مجازی آموزشی و پژوهشی، علاوه بر در اختیار قرار دادن فرصت‌های برابر، زمینه اختلاط فرهنگی بیشتری را میان اقوام و مذاهب ایرانی فراهم نماید.
- 5- این دانشگاه باید از تغییرات شدید در ساختارهای خود بپرهیزد و راه اصلاح آرام و تدریجی آنها را بییماید.
- 6- این دانشگاه باید با برگزاری بیشتر همایش‌های تخصصی و نمایشگاه‌های مرتبط با آنها، اولاً جریان اطلاعات تخصصی را تقویت نماید تا سرمایه اجتماعی افزایش یابد و ثانیاً برای متخصصان تربیت شده توسط این نهاد با نمایشگاه‌ها فرصت‌های کاری به وجود آورد تا هویت مشترک و حس اعتماد به این دانشگاه تقویت شود.
- 7- این دانشگاه باید در زمینه ارتباط بیشتر دانشجویان، استادان و کارمندان خود را که از اقوام و مذاهب مختلف ایرانی هستند جهت تقویت انسجام ملی از طریق برگزاری مراسم فرهنگی و هنری مهیا سازد.

منابع

- 1- اوفه، کلاوس، (1384)، چگونه می‌توان به شهروندان اعتماد داشت؟، در کیان تاجبخش، سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، شیرازه.
- 2- پورسعید، فرزاد، (1386)، گوناگونی و انسجام ملی در جامعه ایرانی، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دهم، شماره 1، بهار.
- 3- تاجبخش، کیان، (1384)، سرمایه اجتماعی، اعتماد و دموکراسی، در کیان تاجبخش، سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز، حسن پویان، تهران، نشر شیرازه.
- 4- توسلی، غلامعباس، (1371)، نظریه های جامعه شناسی، تهران، انتشارات سمت.
- 5- جلایی‌پور، حمیدرضا، (1372)، کردستان: علل تداوم بحران آن پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
- 6- چلبی، مسعود، (1382)، جامعه شناسی نظم، تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی، تهران، نشر نی، چاپ دوم.
- 7- حاجیانی، ابراهیم و آذیتا اخلاقی، (1387)، نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه اجتماعی، تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی.
- 8- خرازی‌آذر، رها، (1388)، نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه سیاسی کشور، تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی.
- 9- دورکیم، امیل، (1933)، تقسیم کار در جامعه، ترجمه جورج سیمپسون، نیویورک، روتلیج.
- 10- رشیدپور، علی، (1387)، نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه فرهنگی، تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی.
- 11- روکس برو، یان، (1370)، جامعه شناس توسعه، ترجمه مصطفی ازکیا، تهران، نشر توسعه.
- 12- ریتزر، جورج، (1374)، نظریه جامعه شناسی در دوران معاصر، ترجمه محسن ثلاثی،

- تهران، علمی.
- 13- سماور، لاری، ریچارد ای. پورتر و استفانی لیزارا، (1379)، ارتباط بین فرهنگ‌ها، ترجمه غلامرضا کیانی و سید اکبر میرحسینی، تهران، انتشارات باز.
- 14- صالحی امیری، سیدرضا، (1389)، انسجام ملی و تنوع فرهنگی تهران، پژوهشکده تحقیقات استراتژیک چاپ دوم.
- 15- علوی، سید بابک، (1380)، سرمایه اجتماعی، ماهنامه تدبیر، سال دوازدهم، شماره 16، مهرماه.
- 16- فوکویاما، فرانسیس، (1379)، پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.
- 17- کسل، فیلیپ، (1383)، چکیده آثار آنتونی گیدنز، ترجمه حسن چاوشیان، تهران، ققنوس.
- 18- کشاورز شکری، عباس، (1379)، وفاق اجتماعی، فرهنگ سیاسی و مشروعیت، فصلنامه مطالعات ملی، شماره 2 و 3.
- 19- کلمن، جیمز، (1377)، بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران، نشر نی.
- 20- کلمن، جیمز، (1384)، نقش سرمایه اجتماعی در ایجاد سرمایه انسانی، در کیان تاجبخش سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران، شیرازه.
- 21- میقانی، احمد، (1390)، مولفه‌های انسجام در دولت اسلامی، فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیکی، شماره 43، بهار.
- 22- نوبخت، محمدباقر و علی‌اصغر صادقی، (1387)، بررسی نقش دانشگاه آزاد اسلامی در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور، تهران، معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی.
23. Almond, G.A. (1965), A Developmental Approach to Political Systems, World Politics, Vol. 16, No. 1.
24. Burt, R. S. (1997), The Contingent Value of Social Capital, Administrative Quarterly, No. 9.
25. Carrie, R. Leana (2000), Eroding Organizational Social Capital among Unfirms, The price of job instability, in Ronald, The

- Organization in Crisis, London.
26. Durkheim, E (1964), The Division of Labour in Society, Glencoe, Free Press.
27. Fukuyama, Francis (1999), The Institue of Public, George Mason University, October.
28. Hamilton, Peier (1986), Talcott Parsons, London, Routledge.
29. Parsons, T. and N. smelser (1956), Economy and Society, New York, The Free Press.
30. Robinson, Richard (1980), Management, New York, Mecraw Hill.
31. Swingewood, Alan (1998), Cultural Theory and The Problem of Modernity, New York, Macmilan, Ch 4.
32. Vimpani, Graham (2000), Child Development and Civil Societi: Does Capital Matter?, *Developmental and Behavioral Pediatrics*, Vol. 21, No.1.